

□ Wayang dalang Kancil

Een bijzonder wayangrekwisiet: een dalang met Kancil

Ki (heer/meester) *Ledjar Soebroto* (1938) uit Yogyakarta (Java) is een Indonesische poppenspeler (dalang) en poppenmaker. Soebroto groeide op met het wayangspel, als zoon van een dalang. Door bemiddeling van zijn vader ging hij in de leer bij dalang *Ki Nartosabdo* (1925-1985). Nartosabdo leidde hem op tot zijn assistent, bracht hem de kneepjes van het wayangspel bij en leerde hem wayang-kulit-figuren te maken.

Voor het Poppenspe(e)lmuseum maakte Ledjar in 2014 een bijzonder wayang-kulit-rekwisiet, met daarop een afbeelding van dalang Nartosabdo die met het dwergheertje Kancil speelt.

Wayangspel

Het begrip *wayang* omvat poppenspel (*golek*), schimmenspel (*kulit*), maskerspel (*topeng*) en dans (*wong*) uit Indonesië. De *dalang* is niet alleen poppenspeler, maar ook de leider van het *gamelanorkest*. Met gekruiste benen zit hij bij het kulitspel achter een wit scherm (kelir), met het gezicht naar het publiek gericht en met zijn rug naar de muzikanten. De dalang beweegt de figuren, spreekt hun rol en zingt. Met een houten hamertje (cempala) – dat tussen zijn tenen zit of dat hij in zijn hand houdt – geeft hij kloppsignalen tegen een kist (kotak wayang) om het tempo van de muziek aan te geven.

Tussen de speler en het scherm brandt een lamp (blencong). Hierdoor ziet het publiek de poppen als schaduw. Niet gebruikte figuren worden in de zachte stam van een bananenplant (debog) geprikt: links de kwade partij, rechts de goede.

Bij hedendaagse vormen van het kulitspel dient het ‘schimmendoek’ als achtergrond/achterdoek. De dalang en zijn helper zitten dan met hun rug naar het publiek toe. Het publiek ziet de door de dalang bewogen figuren nu dus ‘in het echt’ en in kleur voorbijkomen. Ook hebben nieuwe technieken hun intrede gedaan. Zo zijn er – in plaats van de muziek van het gamelanorkest – soms moderne computerbewerkingen van gamelanmuziek te horen.

□ Wayang kulit

Wayang kulit wordt gespeeld met kleurrijke, platte figuren die gemaakt zijn van leer (kulit) van de karbouw. Ze zijn aan beide zijden beschilderd en bovendien versierd met een rijk patroon van gaatjes, waar het licht doorheen kan schijnen. Het is *stokpoppen-* en *schimmenspel* ineen. Wayang-kulit-figuren zijn over de gehele lengte tussen een gespleten stok (*gapit*) geklemd. Onder de pop loopt de stok uit in een handvat (cempurit).

□ Achterzijde rekwisiet: contouren

Op de – blauwe – achterzijde van het wayangrekwisiet zijn de uitgestanste contouren van de figuren te zien. Kancil heeft zich verstopt tussen de groene bladeren van de linker boom.

Het handvat waarmee dit rekwisiet omhooggehouden wordt is gemaakt van kunststof (fiber). Vroeger waren de handvatten – en de stokjes waarmee de wayang-kulit-figuren bewogen worden – gemaakt van de hoorn van een karbouw.

□ Voorzijde rekwisiet: een spelende dalang

De spelende dalang op het wayangrekwisiet draagt een hooggesloten fluwelen jasje (beskap). Om zijn middel is een smalle reep stof gewikkeld (stagèn) met daaromheen een gordel (sabuk). Daarin steekt een dolk (kris). Daaronder wordt een wikkelrok (sarong) gedragen. Op zijn hoofd draagt hij een blangkon. Dit typisch Javaanse hoofddekseel is vaak gemaakt van een gebatikte stof.

De dalang zit op een lap die meerdere keren is dubbelgevouwen.

□ **B**lote rechtervoet

Tijdens het wayangspel tikt de dalang met zijn blote rechtervoet tegen koperen schijfjes (keprak). Deze hangen links van hem tegen de rechter zijkant van de wayangkist (kotak wayang).

Met zijn linkerhand steekt hij een pauzeteken (*gunungan**) omhoog. Met zijn rechterhand hanteert hij de kleine Kancil-figuur.

Bomen, beesten, zon en maan

Boven het hoofd van de dalang hangt de wayanglamp (*blencong*) in de vorm van *Garuda*, het heilige rijdier van de hindoe-god Vishnu. Onder de horizontale, rode rand bevindt zich de pisangstam. Links en rechts zijn twee bomen (bos) afgebeeld, met daarboven een blauwe lucht. Boven aan het speelscherm zijn een maansikkel en een stralende zon te zien. Tussen deze hemellichamen drijven twee wolkjes. De bruine rand onderaan het rekwisiet is de aarde (pasiten) met enkele groen-gele struikjes.

De wayang-kulit-figuren in de wayangkist zijn een haan, een karbouw en een tijger. Onder het handvat van de kist staan de letters *OTO*: de voornaam van Poppenspe(e)lmuseumdirecteur Otto van der Mieden.

Rechts van de dalang – op de deksel van de wayangkist – bevinden zich drie wayang-kulit-figuren: een tijger, een eend en een olifant. Daarboven een wierookbrander en een offerschaal (sajen) met een torentje rijst en een tros bananen.

□ **F**abels

De *wayang-kancil-spelvorm* is ontstaan in de eerste helft van de twintigste eeuw. De verhaalvorm is gebaseerd op de fabels waarin Kancil, het pientere hertje, de hoofdrol speelt. Of het nu om olifanten, slangen, krokodillen of tijgers gaat, de kleine Kancil is ze allemaal te slim af. Ook de mens heeft heel wat met het uitgekookte hertje te stellen.

Het levensverhaal van Kancil is een goed voorbeeld van iemand die een moeilijke jeugd heeft gehad, maar later goed terecht komt, en zelfs een held wordt.

□ **D**werghert

Kancil is een naam die in heel Indonesië voorkomt om een dwerghert aan te duiden. In de Kancil-verhalen spreken en denken dieren als mensen. Sommige zijn snugger, geestig of hulpvaardig en een beetje stout, zoals het dwerghertje. Andere zijn dom, slecht, hebberig en wreed, zoals de krokodil. Er is ook altijd een dier dat de baas wil spelen en andere dieren opeet – bijvoorbeeld een tijger. Kancils moeder was ook een dwerghert; zijn vader verdween tijdens haar zwangerschap.

Toen haar jong net geboren was, ging Kancils moeder eten en drinken zoeken in het bos. Daar werd ze opgegeten door een panter. Gelukkig werd de angstige en hongerige Kancil gevonden door een vrouwtjesbuffel. Zij nam Kancil mee om te verzorgen en op te voeden en leerde hem welke dieren gevaarlijk waren.

Eerst was Kancil gehoorzaam, later begon hij zich te vervelen bij al die grazende runderen. Hij liep vaak weg en haalde kattenkwaad uit. Uiteindelijk ging hij zwerven en ontmoette mensen en dieren in nood. Door zijn gewiektheid wist hij hoe hij gevaren kon ontwijken en problemen oplossen. Hij begon andere dieren te helpen en werd zo een held.

In de levensloop van Kancil kunnen kinderen en volwassenen hun eigen leven en problemen herkennen. Ze kunnen zijn voorbeeld navolgen en zijn slimheid overnemen, waardoor ze meer zelfvertrouwen krijgen en leren omgaan met ‘vreemde’ wezens en hun gebruiken, hoe je ruzies kunt vermijden of oplossen, en hoe je met de natuur om moet gaan, zodat je later geen honger lijdt.

□ **Ledjar Soebroto**

Poppenmaker en dalang Ledjar Soebroto ging rond de jaren tachtig de *Kancil-fabels* voor zijn wayangspel gebruiken. Hij merkte dat kinderen de in het Javaans gesproken wayang-kulit-verhalen niet meer begrepen. Die verhalen duurden urenlang, gingen over problemen en oorlogen van helden en heldinnen uit koninkrijken uit een ver verleden en speelden zich af in India of op Java. Hij wilde daarom eigentijdse thema's behandelen met dieren in de hoofdrol: beesten die kinderen makkelijk konden herkennen.

Rien Baartmans

Handpoppenspeler *Rien Baartmans* (1937-1993) was vooral bekend van zijn *Rikkie en Slingertje*-verhalen. Talloze mensen herinneren zich de avonturen van Slingertje het aapje: uitgezonden op de televisie in de periode 1965-1975 en gespeeld in het poppenschouwburgje in Haarlem tussen 1965 en 1993.

Rien toonde al op vroege leeftijd veel belangstelling voor de Indonesische (theater)cultuur. Rond 1978 heeft hij – samen met Elsje Plantema en de Stichting Raras Budaya (gamelan en wayang) – de wayang-kulit-spelvorm in Nederland op de kaart gezet. Als dalang gaf hij tal van wayang-kulit- en wayang-kancil-voorstellingen. In de jaren zeventig kwam Rien in Indonesië in contact met Ledjar Soebroto, die hij opdracht gaf om wayang-kulit- en wayang-kancil-figuren te maken. Warenhuis de Bijenkorf in Amsterdam verkocht in die jaren gedurende een bepaalde periode enkele Kancil-figuren van de hand van Ledjar.

□ **Gunungan***

Een *gunungan* is een bladvormig wayangrekwisiet. Het kan een berg, een boom, een bos, een grot, een paleispoort, stof, een wolk, wind en water voorstellen. De gunungan wordt tijdens het wayangspel midden in het speelscherm geplaatst om een onderbreking (cesuur) of scènewisseling aan te duiden. De achterzijde van een gunungan geeft dikwijls vuur of brand aan.

□ **Informatie**

Raadpleeg voor meer informatie over wayang www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl en het daarin opgenomen *poppentheater-abc* met bijna vijfhonderd lemma's. Dit omvat de verklaring van poppentheatertechnieken, -woorden, -uitdrukkingen, -begrippen en karakteristieke poppentheaterfiguren. Klik op de *groen* gedrukte woorden voor hyperlinks. Dit document is ook te vinden op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet150.pdf>.

- Afbeelding: wayangrekwisiet, onbeschilderde achterzijde. Materiaal: leer van een karbouw. Vervaardiger wayang-kulit-figuur: Ledjar Soebroto © (Yogyakarta, 2014). Collectie: Poppenspe(e)lmuseum ©. Concept en tekst: Otto van der Mieden ©. Bijlagen I en II: afbeelding polychroom wayangrekwisiet, voor- en achterkant.

Poppenspe(e)lmuseum ©

Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL T: +31(0)578 - 63 13 29 F: +31(0)578 - 56 06 21

www.poppenspelmuseum.nl www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2

www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspel.info www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl
info@poppenspelmuseum.nl

□ **E**en bijzonder wayangrekwisiet I

- Afbeelding: wayangrekwisiet, voorzijde. Bijlage bij *Poppenspe(e)lmuseumpamflet nr. 150*. Vervaardiger wayang-kulit-figuur: Ledjar Soebroto © (Yogyakarta, 2014). Collectie: Poppenspe(e)lmuseum ©. Tekst: Otto van der Mieden ©. Logo Poppenspe(e)lmuseum: Jan Klaassen (links) en de Javaanse nar Semar. Klik op de groen gedrukte woorden voor hyperlinks. Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>. Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet150.pdf>.

□ **E**en bijzonder wayangrekwisiet II

- Afbeelding: wayangrekwisiet, achterzijde. Bijlage bij *Poppenspe(e)lmuseumpamflet nr. 150*. Vervaardiger wayang-kulit-figuur: Ledjar Soebroto © (Yogyakarta, 2014). Collectie: Poppenspe(e)lmuseum ©. Tekst: Otto van der Mieden ©. Logo Poppenspe(e)lmuseum: Jan Klaassen (links) en de Javaanse nar Semar. Klik op de *groen* gedrukte woorden voor hyperlinks. Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Wayang.aspx>. Dit document staat ook op internet: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/pamflet150.pdf>.